УДК: 94(575.2)

Бөтөнөев Ж.С., Абдылдаев К.К.
Ош мамлекеттик университети

XX-КЫЛЫМДЫН 20-30-ЖЫЛДАРЫ СОВЕТ ӨКМӨТҮНҮН КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КУЛАККА ТАРТУУ САЯСАТЫ: ЖҮРҮШҮ ЖАНА КЕСЕПЕТТЕРИ

В данной статье излагаются некоторые новые взгляды на последствия процесса «раскулачивания» политики коллективизации Советской власти в 20-30-гг. XX столетия.

In this article are given several views on consequences of "dispossession of kulaks" in tne collectivization policy of Soviet rule in 1920-1930 tn of XX tn century.

XX-кылымдын 20-30-жылдары антисоветтик элементтер деп табылып, мал-мүлкүнөн, үй-жайынан, бир туугандарынан, бала-чакасынан, Ата-Журтунан ажырап, алыскы Украина, Россия, Түндүк Кавказ жана Казахстанга депортацияланган өз мезгилинин элита катмарын түзгөн мекендештерибиз, тагыраак айтканда, байлар, бийлер, манаптар, казылар, ири соодагерлер, дин өкүлдөрү азыркы мезгилге салыштырып караганда, учурдагы ири бизнесмендер, фермерлер, жеке менчик кредиттик компаниялардын, иш каналардын ж.б. жетекчилеринин жеке менчигин мажбурлоо жолу менен конфискациялоого барабар десек болот.

Эгерде азыркы күндө Кыргыз өкмөтү жеке менчик чарбалардын мал-мүлкүн мамлекеттик менчикке өткөрүү боюнча демилге көтөрүү менен анын аракетин көрүүгө киришсе, анда өлкөдө, сөзсүз, жарандык согуш ишке ашат.

Чындыгында, эмне үчүн бирөөнүн жеке менчик чарбасынын эсебинен экинчи бир адам жашашы керек?

Совет бийлигинин ошол кездеги мындай саясатын кедей-кембагалга, жарды үй-бүлөлөргө жагынуу менен, жалпы калктын көпчүлүк пайызын түзгөн алардын колдоосуна ээ болуу менен өздөрүнүн максаттарын ишке ашырып, бийлигин сактап калуу аракети катары да караса болот.

20-30-жылдарындагы Совет өкмөтүнүн массалык коллективдештирүү мезгилиндеги антиэлиталык депортациялары тагыраак айтканда кулакка тартуу саясаты-тарыхый татаал доорлордун бири. Авторитардык, буйрукчул-командалык системага негизделген Сталиндин мындай саясаты бүгүнкү күндө тарых илиминдеги буга чейин үстүртөн каралып, обьективдүү баа берилбей, бурмаланып келе жаткан бир топ актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелинет. Бул маселе тарыхчылар тарабынан буга чейин, тагыраак айтканда, Союздун мезгилинде партиялык идеологиянын рамкасынын чегинде гана каралып, чыныгы тарыхый окуяны аягына чейин обьективдүү ачып бере алышкан эмес.

Себеби ошол мезгилдеги партиялык саясий система, мурдагыдай эле авторитардык-бюрократиялык система болгон. Качан гана эгемендүү республика болгондон кийин, бул жана буга окшогон бир топ саясий жана социалдык-экономикалык ж.б. маселелер кээ бир учурларда Совет бийлигинин жүргүзгөн саясатын катуу сынга алышып, тарыхчы-окумуштуулар, атайын изилдөөчүлөр тарабынан субьективизмге жол берилип, бир жактуу баа берип келгендиги дагы жок эмес.

Учурда мына ушундай талаш маселелерди тактоо мезгили келди. Ошондуктан бул маселени кайрадан жаңы илимий табылгалардын, тагыраак айтканда, архивдик жана талаа материалдарынын негизинде, жаңыча көз караштa карап, обьективдүү баа берүү жана айыл чарбаны реформалоодо Совет өкмөтүнүн кетирген катачылыктары менен бирге эле бүгүнкү күндүн талабына ылайык келген позитивдүү тажрыйбасын аныктап алуу учурда актуалдуу.

Чындыгында, ал кездеги элита катмарын байлар, бийлер, манаптар, казылар, молдолор түзүшкөн.

Бирок бул элита катмарынын өкүлдөрү ал кезде Кыргыз АССРинин жалпы калкынын аз эле пайызын түзгөнүнө карабастан, кулак чарбалары катары эсептелишип, өлкөдөн сырткары депортациялашкан.

20-30-жылдары Кыргызстанда жалпы калктын канча пайызын кулак чарбалары түзгөн? деген суроо кызыгууну жаратпай койбойт.

1924-жылы 14-октябрда РСФСРдын курамында түзүлгөн Кара Кыргыз автономиялуу облусунун калкынын саны 828 300 адамды түзүп, анын 63,5%ын кыргыздар, 16,8%ын орустар, 15,4%ын өзбектер, 4,3%ын башка улуттар түзгөн [3, 56].

Мисалы, салык эсебинин маалыматтары боюнча, 1928-1929-жылдарда Кыргызстанда 3406 гана кулак чарбасы болгон (дыйкан чарбаларынын жалпы санынын 1,8 пайызы). Бул деген сөз кулак чарбалары дээрлик жокко эсе десе болот. Бардыгы болуп жеке капиталисттик укладдын үлүшүнө Кыргызстандын бардык дыйкан чарбасынын 3,6 пайызына туура келет. Директивалык документтерге ылайык республиканын бардык дыйкан чарбасынын 3-5 % кулакка тартылган [3, 56-бет]. Бул тапшырманы аткаруу жана ашыра аткаруу үчүн бийликтин жергиликтүү органдары фактыларды атайылап бурмалоо менен иш жүргүзүшкөндүгү, керектүү сандагы «кулак чарбаларын» «издешкендиги жана табышкандыгы» түшүнүктүү. Натыйжада, орто чарбалардын кыйла бөлүгү кулакка тартылган. Бул деген сөз, ошол кездеги бийликтин кошоматчылык акыйкатсыз саясат жүргүзгөнүнөн кабар берет.

20-30-жылдары кулак чарбаларына мамлекет кандай мамиле кылган? деген суроо чындыгында кызыгууну жаратат. Кулактарды колхоз-совхоздордон тазалап, өлкөдөн сырткары депортациялоодо атайын токтомдорду чыгарышып, директиваларды кабыл алышып, ошонун негизинде иш алып барышкан.

Мисалы, 1931-жылы 29-июнда ВКП (б) БКнын Орто Азиялык бюросунун “Кулак чарбаларын көчүрүү жөнүндө” директивасы чыккан. Директивага ылайык августтан – сентябрга чейинки аралыкта Орто Азиядан Украинага, Түндүк Кавказга 6 миң кулак чарбалары көчүрүлсө, анын 700 дөн ашыгын Кыргызстандык кулак чарбалары түзгөн [1, 101]. 1932-жылдын 3-декабрындагы ВКП (б) нын Кыргыз Обкомунун “Колхоздорду кулак жана бай-манаптардан тазалоо жөнүндө” токтому да коллективдүү чарбалардын социалдык курамын бай-манап жана кулак чарбаларынан тазалоодо абдан чоң мааниге ээ болгон.

Кыргыз айылдарында антиэлиталык депортациялар же кулакка тартуу процесси кандай ишке ашты? деген суроо дагы көпчүлүктүн кызыгуусун жаратат.

1927-1928-жылдардагы жер–суу реформаларынын башталышы менен антиэлиталык депортациялар же кулакка тартуу процесси коштолгон.

1927-жылы 15-декабрда Жалал-Абад кантонунун Көкарт волостунда өткөн активисттердин жыйынында Алимбеков аттуу байдын 134 танап сугарма жана 40 танап кайрак жери тартылып алынса, 16-декабрда Көк-Жаңгак кыштагында 3 бай чарбасы ликвидацияланып, алардын 99 гектар сугарма жана 142 гектар кайрак жери, айыл чарба инвентарлары жана курулуштары тартылып алынган. Ошол жылдын 21-22-декабрында ошол эле кыштакта дагы 12 бай чарбаларынын мал-мүлкү конфискацияланган. Ошентип, жалпы 15 бай чарбасынан 2160 танап сугарма жана 2007 танап кайрак жери тартылып алынган.

Ал эми Багыш айылдык кеңешинде 27 бай чарбасы ликвидацияланган.

Жалпысынан, 1927-жылдын 14-декабрынан 27-декабрына чейин райондо биринчи Көкарт волостунда (Багыш, Үчмалай, Таран-Базар айылдык кеңештеринде) 46 бай чарбалары ликвидацияланган [1, 101-бет].

Мындан сырткары, Ош кантонунан 96 бай, 169 ири соодагер жана башка эмгекчи эмес чарбалар ликвидацияланган жана 2240 чарба жабыркаган. Жалал-Абад кантонунан 182 бай, 50 ири соодагер жана башка эмгекчи эмес чарбалар ликвидацияланган жана 1207 чарба жабыркаган. Ош жана Жалал-Абад кантонунан биригип жалпы 278 бай, 219 ири соодагер жана эмгекчи эмес чарбалар ликвидацияланган жана 3447 чарба жабыркаган [1, 101-бет].

1927-1928-жылдары жүргүзүлгөн жер-суу реформасы, чындыгында, антиэлиталык депортациялардын биринчи этабы болгон десек, туура болот. Ал эми 1929-жылдан 1934, 1935-жылдарга чейинки мезгил бул экинчи этап, 1936, 1937, 1938-жылдардагы кандуу репрессиялар антиэлиталык депортациялардын үчүнчү этабын толуктайт десек, жаңылышпайбыз.

Тарыхта баарыбызга маалым болгондой, 1937-1938-жылдардагы кандуу репрессиялардын курмандыктары так ушул 1927-1935-жылдары антисоветтик элементтер, кулак чарбалары деп аталып депортациялангандардын балдары же болбосо ата теги бай-манап, кулак, молдо болгон деген жалаалар репрессиялангандардын бирден-бир айыбы катары угузулган.

Антиэлиталык депортациялардын экинчи этабы, чындыгында, 1929-жылдын жай айларында И. Сталин "туташ коллективдештирүүнүн" ураанын жарыялаган. 1930-жылы 5-январда ВКП (б) Борбордук Комитети "Коллективдештирүүнүн темпи жана колхоз курулушуна мамлекеттик жардам көрсөтүүнүн чаралары жөнүндө" токтом кабыл алган. Анда коллективдештирүүнүн мөөнөтү бекитилип, ал сталиндик административдик-буйрукчул системанын жетекчилиги алдында жүргүзүлгөн. 1930-жылы январь-февраль айларында коллективдештирүү өтө тез темп менен жүргүзүлүп, 1929-жылы дыйкандардын 6,6% гана колхоздорго кирген болсо, 1930-жылдын мартында бул көрсөткүч 37,2% га жеткен [3, 52-53-беттер].

Бирок Сталиндин мындай административдик-буйрукчул системасынын алкагында күч колдонуп мажбурлоо жолу менен жүргүзүлгөн коллективдештирүү саясатына каршы болгон, колунда бар оокаттуу үй-бүлөлөрдү (бай-манаптарды), дин өкүлдөрүн антисоветтик элементтер, кулак чарбалары катары эсептеп депортациялашкан.

Мисалы, 1929-жылдын 13-апрелиндеги Ош округдук Жер Борборунун № 31-токтомунун негизинде Ош округундагы 12 манапты көчүрүү маселеси каралып, ал "жашыруун" документ катары сакталган. Ал документте төмөндөгү манаптардын аты-жөнү, жашаган дареги, мал-мүлкү туурасында маалымат берилген: Бул маалыматка ылайык, Молдо Кубак Таджиев батрактар менен кедейлерди экспулатациялоонун негизинде ири чарбага жетишкен. Молдо Кубак Таджиевдин жалпы 100 танап жери конфискацияланса, анын 20 танабы Секелек жана 80 танабы Кара-Кулжадан болгон. Конфискацияланган мүлк 6 аттан, 3 букадан, 1 коргондон, 1 кыргыз үйдөн, 1 үй, 1 жылкы, 1 сандык ж.б., жалпы суммасы 1549 рублди түзөт. Молдо Кубак Таджиевдин конфискацияланган мал-мүлкү "Жашоо" ("Жизнь") деген артелге өткөрүлүп берилген.

Ал эми манап Маткасым Асанов (Мухаммед Касым Хасанбаев) Өзгөн районунун Кара-Кочкор айылынан болгон. Ал ар дайым жергиликтүү кедейлерди совет бийлигине каршы үндөгөн. Кара-Кочкор айылынын кедейлери Маткасым Асанов мурдагы "казы" катары учурдагы совет бийлигине каршы активдүү иш-аракеттерди жүргүзгөндүгү үчүн Кыргызстандан сырткары көчүрүлсүн деген чечим кабыл алышат. Ошондой эле анын 500 рублдик 1 үйү, 10 рублдик 1 кроваты, 1115 рублдик 15 аты, 9 баш ири мүйүздүү малы, 1 кыргыз үйү, 1 умывальниги ж.б., жалпы суммасы 2089 рубль. Маткасым Асановдун Адыр-Кыштактагы жери ошол жердеги артелдеги батрактарга өткөрүлүп берилген.

Мындан сырткары, Ойтал-Алайку айылдык кеңешинин Кызыл-Жар айылынан Кожомбердиев Түлөкө казы, Кыдыршаев Бекташ казы, Жаныгулов Кулашбай манап, Ишев Нурмат молдолордун мал-мүлкүн төмөндөгүдөй тартипте конфискациялоо менен кулакка тартылышкан:

14-февралда Ойтал-Алай-Куу айылдык кеңешинин активинин жыйыны болуп, анда Кыргыз Өкмөтүнүн "бир кыйла коркунучтуу манаптарды көчүрүү" жөнүндөгү токтомун талкуулашкан. Талкуунун жыйынтыгында бир кыйла коркунучтуу манаптар катары Кожомбердиев Түлөкө казы, Кыдыршаев Бекташ казы, Жаныгулов Кулашбай манап, Ишев Нурмат молдолор табылган. Бул жыйынга жалпы 14 адам катышып, анын ичинен 3 адамдан турган комиссия түзүлгөн. Бул комиссия жогоруда аталган манаптардын мал-мүлкүн конфискациялоо максатында түзүлгөн. Жаныгулов Кулашбайдын жалпы суммасы 6 455 рублдик, Кожомбердиев Түлөкө казынын 7591 рублдик мал-мүлктөрү конфискацияланып алынып, алардан алынган мал-мүлктөрдүн негизинде 22-февралда "Кызыл-Чегара" ("Красная граница") айыл-чарба артели түзүлгөн [4, 158-161].

1929-жылы Ош кантонунан кулакка тартылган 7 бай-манаптын жалпы суммасы 67 957 рубль 50 тыйындык мал-мүлкү конфискацияланган: 22 860 рублдик 302 ат, 6 858

рублдик 159 ири мүйүздүү мал, 1 820 рублдик 14 төө, 25 789 рублдик 1 950 кой-эчки, 933 рублдик 25 уй, 6 735 рублдик 34 ар кандай курулуш, 91 рублдик 6 эшек, 158 танап жер, 30 рублдик 1 тикме машина, 155 рубль 50 тыйындык 25 ар түрдүү айыл-чарба шаймандары, 115 рублдик 8 кийим ж.б. алынган [4, 158-161-беттер].

Мына ушул жогоруда аты аталган 12 бай-манаптан сырткары, Алай районунун Сары-Булак айылдык кеңешинин жашоочусу бай-манап Алимбеков Мати миң башы, Өзгөн районунан Баймырзаев Юсупбай казылар (Жусупбай) ОГПУ тарабынан камакка алынып, мурдагы 12 манапка кошулуп Оренбург шаарына айдалышкан [4, 158-161].

Жыйынтыктап айтканда, мындай тарыхый фактылар жүздөп кездешет. Совет бийлигинин акыйкатсыз, күч колдонуу менен жүргүзгөн антиэлиталык депортациясынын натыйжасында өткөн кылымдын 20-30-жылдары Кыргызстандын алдыңкы элитасы эсептелген байларыбыз, бийлерибиз, манаптарыбыз, казыларыбыз, молдолорубуз, ири соодагерлерибиз ж.б. Сталиндик саясаттын алгачкы жана кайталангыс курмандыктарына айланышкан.

Ал эми бул теманын үстүнөн изилдөөлөрдү дагыда жүргүзүү бул келечектин иши деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Будянский Д.М. Земельно-водная реформа в Южной Киргизии. – Фрунзе, 1968.
2. Изменение социально-классовой структуры населения Киргизии в годы строительства и упрочения социализма (1917-1961 гг.) / Отв. Ред. Ю.А.Поляков; АН Кирг ССР, Ин-т истории. - Фрунзе, 1989.
3. Кыргыз тарыхы. Энциклопедия. – Бишкек, 2003.
4. КРнын БМА (ЦГА КР). 21-фонд, 16-опись, 98-сактоо бирдиги, 158-159-160-161-беттер.

ТИРКЕМЕ:

Секретно.

СПИСОК баев–манапов, выселяемых из Кирг. АССР.

29 сентября 1929 года.

по Ошскому кантону		
1	Сасыев Чокобий	Алай – Гульчинский район
2	Ишев Мулла Нурмат	Алай – Гульчинский район
3	Джаныгулов Кулашбий	Алай – Гульчинский район
4	Ходжамбердыев Тулейке Казы	Алай – Гульчинский район
5	Кыдыршаев Бекташ	Алай – Гульчинский район (скрывается за границей)
6	Асанов Маткасым	Узгенский район
7	Таджибаев Мулла Кувак	Узгенский район
	по Джаляль–Абадскому кантону	
8	Койчуманов Чоноузбий	Джаляль – Абадский район
9	Ишходжаев Айдархан	Джаляль – Абадский район
10	Шовруков Байгазы	Кетмень – Тюбинский район
11	Чанчаров Нарбай	Кызыл – Джарский район
12	Чиндавлетов Каратай	Кызыл – Джарский район
по Таласскому кантону		
13	Батырбаев Маралбай	Каройская волость
14	Нанаев Токтогул	Каройская волость
15	Уталиев Чокай	Таласская волость
16	Айдаралиев Узен	Таласская волость
17	Уметалиев Узен	Таласская волость
18	Нурманбетов Джусупбек	Таласская волость
19	Байтыков Абдрахман	Таласская волость
20	Тоялинов Турсунбай	Таласская волость
21	Тойчубеков Ташкара	Рыковская волость
22	Алиев Худайберген	Таласская волость
23	Сыдыков Ахмет	Рыковская волость
24	Сарбаев Токтомамбет	Рыковская волость

	по Каракольскому кантону	
25	Игамбердыев Кангельды	Чолпонатинский волость
26	Тойгомбаев Рысалы	Тонская волость
27	Балтабаев Джумадыл	Джетыогузская волость
28	Кулов Чекир	Джетыогузская волость
29	Матаев Кулбарат	Джетыогузская волость
30	Исабеков Байгазы	Барскаунская волость
31	Алсеитов Уку	Барскаунская волость
32	Малиев Исмаил	Тонская волость
по Нарынскому кантону		
33	Алеков Кельдыбай	Шаркыратминская волость
34	Джакупбеков Боогачи	Шаркыратминская волость
35	Исраилов Муса Ходжа	Куртка – Терекской волость
36	Буланов Чингиш Аджи	Он Арчинская волость
37	Култаев Канат	Куртка – Терекской волость
38	Кыдырбаев Калы	Джуван – Арыкская волость
39	Алимбеков Кулбутек	Джуван – Арыкская волость
40	Суванбеков Калы	Кочкорская волость
41	Батаев Исенбай	Кочкорская волость
42	Дордоев Джумабай	Джумгалская волость
43	Наурузбаев Маметимин	Чеш – Тюбинская волость
44	Макеев Чертыке	Чеш – Тюбинская волость

Верно: Уполномоченный ВС: Ивашев.

ЦГА КР. Ф. 21. оп. 16. ед. хр. 98. Л. 182-183.